

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
HITTUDOMÁNYI KAR

**A KATOLIKUS EGYHÁZ TANÍTÁSA A LELKIISMERETRŐL
KÜLÖNÖS TEKINTETTEL JOHANN MICHAEL SAILER
(1751-1832) TEOLÓGIÁJÁRA**

Tézisfüzet

Készítette: MONOSTORI László

Konzulens: Dr. BERAN Ferenc

BUDAPEST

2016

A katolikus történetírásban a felvilágosodás korát gyakran sötétnek, romboló hatásúnak állítják be az – elsősorban a művelt emberek körében – egyre jobban terjedő hitetlenség és egyházellenesség miatt. Különleges tapasztalat azonban, hogy éppen az ilyen nehéz korszakok tudnak nagyon is gyümölcsözőek lenni. A kérdésfeltevések, újragondolások kegyelmi időszaka ez, amely nagy lehetőséget jelent a teológusok számára, hogy az Egyház tradíciójának kincseit új köntösben, új fogalmakkal, korszerűbben mutassák be oly módon, hogy közben hűségesek maradnak a kinyilatkoztatáshoz.

Ezek azok az évtizedek, amikor a katolikus morálist – elsősorban a német nyelvterületen – egy, a korábbtól eltérő szemszögből kezdik el megközelíteni. Mintha a kor szelleme, a felvilágosodás és az idealizmus egyfajta igényt támasztana az erkölcssteológia szisztematikusabb tárgyalására.

Ez az új szemlélet radikálisan szakít az addigi kazuisztikus hagyománnyal. A cél már nem a számos konkrét kérdés egyenkénti megválaszolása, hanem sokkal inkább a katolikus tanítás szisztematikus felépítése. Az erkölcssteológiába így egyre inkább bevonják az erények és az aszketika témaköreit, melynek eredményeképpen a moráliskönyvek már kevésbé emlékeztetnek gyóntatói segédletekre, és sokkal alkalmasabbak a morálteológia szisztematikus tárgyalására.

Johann Michael Sailer új szemlélete meghatározó a kor erkölcssteológiájában. Sailer eredeti teológiai gondolkodó volt, mivel korán el tudott szakadni a jezsuita skolasztikától. Igazi jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy a felvilágosodás és a romantika eszközeit felhasználva, ugyanakkor a tradíció forrásait is figyelembe véve, tanításával és írásaival krisztocentrikus irányba kormányozta kora teológiai gondolkodását. Tehát úgy válaszolt korának kérdéseire, kihívásaira, úgy tudott újat, korszerűt felmutatni, hogy közben hűséges maradt az Egyházhhoz.

Különösen is igaz ez a *lelkiismeretről* szóló tanításra. Sailer a lelkiismeretet felértékeli, és tágabb összefüggésbe helyezi. Már nem csak a lelkiismereti kétely problémája köré épült erkölcsi szisztémák összehasonlításáról vagy konkrét, egyedi esetek kazuisztikus megközelítéséről szól a lelkiismeret-teológia, hanem a lelkiismeretet egyenesen erkölcsi rendszerének alapfogalmává teszi.

Jelen dolgozatunk ezt az új megközelítést szeretné körbejárni. Ahhoz azonban, hogy ezt megtegyük, elengedhetetlennek látszik *a lelkiismeretről szóló tanítás történelmi*

összefoglalása, vagyis annak bemutatása, hogy az Egyház tanítása a lelkiismeretről hogyan kristályosodott, bontakozott ki az évszázadok folyamán.

A saileri újdonság varázsa úgy látszik, hogy a XIX. század végére eltűnik, és újra előtérbe kerül a hagyományos-kazuisztikus irányvonal. Ennek az irányzatnak ismert és elismert alakja *Ernest Maria Müller*, az erkölcteológia professzora, a bécsi szeminárium rektora és későbbi linzi püspök. Fő művének, a *Theologia Moralis*-nak magyar fordítása hazánkban is ismertté teszi.

A fentiek alapján érdekesnek látszik Sailernek a lelkiismeret-teológiára tett későbbi hatásának vizsgálata is a doktori dolgozat keretein belül. A lelkiismeret témája *Rosmini*-nél, *Newman*-nél és *Müllernél* egyaránt jelentős és részletesen kidolgozott. A disszertációt egy, a II. Vatikáni Zsinatra és napjainkra irányuló előretekinvés teszi teljessé.

Dolgozatunkban tehát egyrészt arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen újdonságot fedezünk fel Johann Michael Sailer erkölcteológiai műveiben a lelkiismerettel kapcsolatban. Másrészt azt is kutatjuk, hogy hogyan hatott ez az új teológiai vonal a későbbi hittudósokra, hol, mikor és mennyiben érhetőek tetten Sailer gondolatai a XIX. század második felében és a XX. században.

Sailer személyiségére és teológiai munkásságára hatással volt a *felvilágosodás* szelleme. Élete során azon volt, hogy az Egyház tekintélyét visszaállítsa. Ehhez arra volt szüksége, hogy a felvilágosodás szellemi áramlata által feltett kérdésekre racionális válaszokkal tudjon szolgálni, ezzel bebizonyítva, hogy a katolikus hit megalapozott, és hívőnek lenni nem irracionális. Életében és műveiben tetten érhetjük azt a jó értelemben vett küzdőszellemet, melynek segítségével harcba szállt az Egyházra leselkedő veszélyekkel szemben.

Azt is bemutatjuk, hogy Sailernek nem csak barátai, hanem ellenségei is voltak, akik különböző okoknál fogva nem ismerték el szellemi nagyságát, és azon mesterkedtek – még halála után is – hogy elhíttelenítsék azáltal, hogy eretnekséggel vádolják.

Sailer igazi nagysága abban áll, hogy – sok kortársával ellentétben – *a vallásosságot és a valós életet egy egységként kezelte*, és a hitet nem egy élettől elrugaskodott dologként tartotta számon. Erkölcteológiájában tetten értük, hogy a morálist többre tartotta pusztán törvényeknél, kötelességeknél, tilalmaknál és parancsoknál. Úgy tanította az erkölcteológiát, hogy közben *mindig az egész embert nézte*, és tudományát annak szolgálatába állította, hogy az ember kiteljesedjék Isten akaratának követése által. *Nem választotta el a dogmatikát az*

erkölcssteológiától, de a pasztorálteológiától sem, ezért egyesek számára Sailer életművé kissé eklektikusnak tűnhet, ám a kutatás során láttuk, hogy benne mennyire világos gondolatok rajzolódnak ki.

Az erkölcsstan legfőbb célját abban látta, hogy az embert visszavezesse Istenhez. Ennek eszközeként a *megettérést* hirdette. Legjelentősebb művét, a *Handbuch der christlichen Moral* címűt is ezen logika alapján építette fel, miszerint az ember a bűnbeeséstől a megváltáson át jut el a beteljesedésig. Ez az az alkotása, mely során egyértelműen látjuk, hogy szakított a tízparancsolat-alapú kazuisztikus erkölcssteológiai irányvonallal, és nem csupán kötelességről, szabályokról és erényekről írt, hanem tulajdonképpen a megettérés receptjét adta az olvasó kezébe, mely során a fókusz az emberre, mint megettérésre szoruló lényre irányul. Ehhez akart útmutatót adni, ebben akart segítségre lenni, hogy ez sikerülhessen. A megettérésben az ember azon válaszát látja, melyet a megváltásra és az üdvözítésre adhat. Ez Sailer erkölcssteológiájának a szíve. Alkotásaiban túlmutatott azon, hogy egyes esetek megengedhetőségét vagy meg nem engedhetőségét vizsgálja, és az egész erkölcssteológiát a teológia azon egységes részének tekintette, melynek két kulcsfogalma a *megettérés* és a *lelkiismeret*.

Sailer szakított azzal a hagyománnyal is, mely az erkölcssteológiát kizárólag az üdvösség szempontjából szemléli. Hangsúlyozza, hogy *nincs kétféle erkölcs*: az „ész erkölcs” és a keresztény erkölcs egységben van egymással, tehát a keresztény erkölcsstan követése és megtartása racionális viselkedés, és fordítva: minden erkölcsi rendszer a jó fogalmából indul ki, és minden filozófiai erkölcs a józan természetnek való engedelmisséget hirdeti – ezt állítja párhuzamba az Isten akaratának való engedelmisséggel. Hangsúlyozza, hogy a helyes gondolkodás által feltárt igazságok semmilyen ellentmondásban nem állnak a keresztény kinyilatkoztatással.

Kutatásunk fő témáját jelentette *Sailer lelkiismeret-teológiájának* feltérképezése és bemutatása. Arra figyeltünk különösen is, hogy melyek azok az elemek, amelyek újdonságot jelentenek a korábbi teológiai vélekedésekhez képest. **A lelkiismeret szerinte Isten hangja bennünk, szent hang, amely megmondja, hogy mi a jó és mi a rossz. Szerinte a lelkiismeret az az érzék, amely megkülönbözteti az embert az állattól. Egyenesen úgy fogalmaz, hogy az nem csak az erkölcsi döntések megvizsgálásának a helye, hanem az istenismereté. Tehát Sailer Isten megtapasztalásának helyévé emeli a lelkiismeretet, és ez mindenképp újdonságnak számít a korábbi kazuisztikus lelkiismeretről szóló tanításhoz képest.** Ez köszön vissza a II. Vatikáni Zsinat dokumentumaiban is.

Tanúi voltunk Sailer személyes fejlődésének is, amint összehasonlítottuk a *Glückseligkeitslehre* c. művében bemutatott lelkiismeretről szóló tanítást a *Handbuch der christlichen Moral*-ban leírtakkal. Azt láttuk, hogy míg korábbi alkotásában a szerző *induktív* módszerrel élt, amelyben az ember boldogságvágyából kiindulva vezet le a lelkiismeretnek való engedelmesség követelményét, addig a *Handbuch*-ban *deduktív* módon a kinyilatkoztatásból indul ki, és eljut addig a pontig, hogy kimondja: a hit és az erkölcsösség elválaszthatatlanok egymástól. **Az erkölcssteológia és a dogmatika ilyen szoros egységben történő felfogása szintén újdonságnak számít a XIX. század elején, és egyértelműen Sailer nevéhez köthető.** Lelkiismeret-teológiáját összefoglalóan úgy jellemezhetnénk, hogy az egyetlen törvény számára az Isten akaratának való engedelmesség, mely a szeretetben fogható össze a legtökéletesebb módon, és melyben a lelkiismeret a leghitelesebb iránytű.

Egy harmadik újdonság Sailer lelkiismeret-teológiájában az, hogy a lelkiismeretet nem pusztán az ember egyik képességének tekinti a sok közül, hanem azt egyenesen erkölcssteológiájának központi elemévé teszi. A lelkiismeret azóta is kiemelt szerepet tölt be számos morálteológiai kézikönyvben.

Dolgozatunkban három olyan teológus életművét hasonlítjuk össze Sailerével, akik a XIX. század során jelentőset alkottak a lelkiismeret-teológia területén. Azt kutatjuk, hogy az ő lelkiismeret-felfogásukra hatással volt-e, és ha igen, mennyiben Sailer látásmódja. Ezzel egyben azt is le kívánjuk mérni, hogy milyen gyorsan, ill. milyen irányba terjedtek el leginkább a saileri újdonságok.

Az első vizsgált teológusunk az olasz *Boldog Antonio Rosmini Serbati* volt, aki a *Trattato della coscienza morale* c. alkotásában foglalta össze a lelkiismeretről szóló tanítását. Kutatásunk során arra a következtetésre jutottunk, hogy annak ellenére, hogy Sailer és Rosmini életútja sok hasonlóságot mutat, ugyanezt lelkiismeret-teológiájukról már nem tudjuk elmondani. Arra vonatkozóan nem találtunk semmilyen utalást, hogy Rosmini ismerte volna Sailer teológiáját, emiatt arra következtettünk, hogy **Sailer halálának évtizedében valószínűleg még nem terjedtek el a lelkiismeretről vallott nézetei a német nyelvterületen kívül.**

Egy másik, ezúttal az angol nyelvterületről származó boldog, *John Henry Newman* lelkiismeret-teológiáját is megvizsgáltuk. Itt – annak ellenére, hogy nem találtunk Newman-nél Sailerre történő explicit utalást – számos hasonlóságra bukkantunk a Sailernél megtapasztaltakhoz képest. **Egyrészt egyikük sem írt monográfiát a lelkiismeretről, hanem mindketten elszórtan, erkölcssteológiájukba mintegy „beépítve” írtak erről a**

fontos témáról. Feltűnőnek láttuk, hogy mindketten morálteológiájuk központi témájává tették a lelkiismeretet, elsősorban azért, mert nem kizárólag döntéshozó szervként, hanem az Istennel való találkozás helyeként tekintettek rá. Ugyancsak fontos kiemelni, hogy a lelkiismerettel kapcsolatos felelősség kérdésében is egyetértettek: azt nevelni, ápolni és oktatni kell a megfelelő működés érdekében.

Megállapíthatjuk, hogy mind Sailer, mind pedig Newman olyan „különcnek” számított kortárs morálteológusaik között, akik mertek szakítani a kazuisztikus látásmóddal, és a lelkiismeretről szóló tanítást új köntösben és új hangsúlyokkal tálalták. Sailer ezt egészen szisztematikus-spekulatív módon, Newman inkább tapasztalati-empirikus módon tette, de mindketten úgy jártak el, hogy közben hűségesek maradtak az Egyház hagyományaihoz.

Harmadikként a szűkebb körben ismert, ám mégis jelentős *Ernest Maria Müller* erkölcszociológiáját vizsgáltuk meg. Hatása azért kiemelkedő, mert a *Theologia Moralis* címet viselő erkölcszociológiai tankönyve számos kiadást élt meg, sok nyelvre lefordították, és mintegy ötven éven át fontos forrásműnek számított az egyetemi professzorok és hallgatók körében. Müller olyan értelemben „kakukktójás” a korábban vizsgált teológusokhoz képest, hogy ő bevallotta és szánt szándékkal nem akart semmi újat hozni, hanem működése során arra törekedett, hogy az Egyház addigi tanítását hitelesen és érthetően mutassa be. Ugyanakkor az ő esetében egyértelműen tudjuk – hiszen maga utal rá a *Theologia Moralis* egyik első fejezetében –, hogy ismerte Sailer teológiáját és azt sok tekintetben kiválóan tartotta, noha nem értett vele mindenben maradéktalanul egyet.

Összefoglaló munkájában visszatért a kazuisztikus irányvonalhoz, mert úgy látta, hogy szükség van egy ilyen alkotásra is. Azt, hogy ezzel a nézetével nem volt egyedül, mutatja könyvének sikere és számos kiadása. Fontos volt számára a tapasztalati-gyakorlati iránymutatás, mert így látta biztosítottak, hogy hallgatói – akik közül sokan lekipásztornak készültek – hathatósan tudják segíteni az erkölcsi kérdésekben hozzájuk fordulókat.

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai közül a *Gaudium et Spes* kezdetű konstitúció ír le egyértelműbben a lelkiismeretről. Ebben a zsinati atyák leszögezik, hogy a lelkiismeret az Isten és ember közötti párbeszéd megvalósulásának helye: „A lelkiismeret az ember legrejtettebb magva és szentélye, ahol egyedül van Istennel, akinek szava visszhangzik bensőjében.”¹ Ebben ráismerhetünk mind Sailer, mind pedig Newman lelkiismeret-

¹ II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et Spes* 16.

felfogására, akik a lelkiismeretről, mint az Istennel való találkozás helyéről és az egész erkölcssteológia szívéből gondolkodtak.

A lelkiismerettel kapcsolatos kérdések mellett nem mehetünk el szó nélkül. Bízom benne, hogy ez a szerény teológiai próbálkozás hozzájárulhat a lelkiismeret-teológia teljesebb megértéséhez és mélyebb felfedezéséhez.